

Blegewburg 7

Het voormalige gebouw van het Algemeen Rijksarchief

De betekenis voor de archiefbouw
aan het eind van de 19e eeuw

E. J. Nusselder

Overdruk uit de 4e aflevering van het
Nederlands Archievenblad 1985

**Dienst Stedelijke Ontwikkeling
Monumentenzorg
Bezoekadres Spui 70
Postbus 12655 - 2500 DP Den Haag**

.....

Het voormalige gebouw van het Algemeen Rijksarchief

De betekenis voor de archiefbouw
aan het eind van de 19e eeuw

*E. J. Nusselder**

..... 1

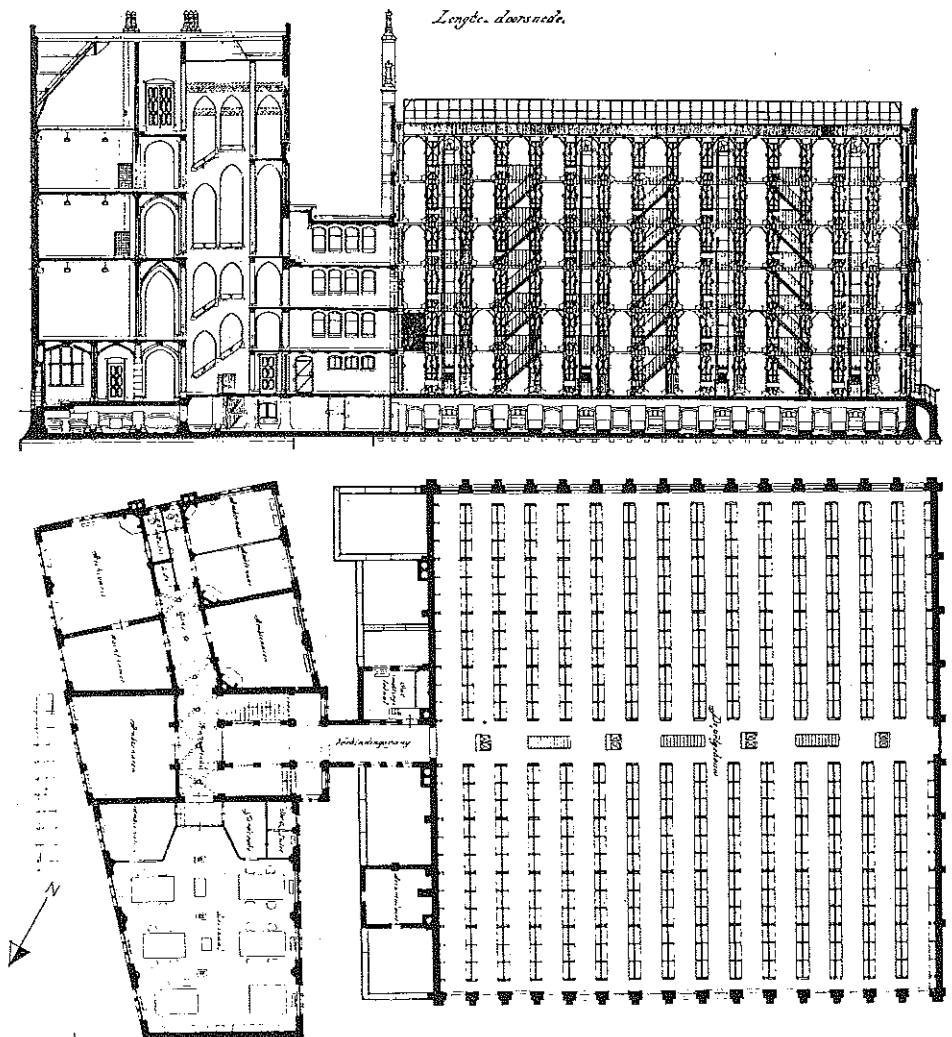
Inleiding

In 1983 en 1984 werden door de Rijksgebouwendienst interne rapporten uitgebracht over de bouwhistorische aspecten van laat-19e-eeuwse archiefdepots in het algemeen en het depot van het voormalige Algemeen Rijksarchief aan het Haagse Bleyenburg in het bijzonder. De studie die aan de rapportages ten grondslag lag, vloeide voort uit de noodzaak het leegkomende complex – na het vertrek in 1978 van het Algemeen Rijksarchief naar het Prins Willem Alexanderhof, verliet ook het Ministerie van Buitenlandse Zaken, dat tot dan toe de gebouwen tijdelijk in gebruik had gekregen, in 1984 – 1985 het Bleyenburg – een nieuwe bestemming in het kader van de huisvesting van rijksdiensten te geven.

Bij het onderzoek naar de mogelijkheden voor hergebruik van de verschillende delen van het complex (zie afb. 1), bleek al snel dat het depotgedeelte de moeilijke factor zou vormen: enerzijds is het karakter ervan volstrekt mono-functioneel, anderzijds sluiten de eisen die tegenwoordig aan archiefbewaarplaatsen gesteld worden, het functioneren voor de oorspronkelijke bestemming uit. Daardoor was hergebruik van het gebouw in ongewijzigde staat nauwelijks denkbaar.

De centrale vragen waren daarom of vanuit het oogpunt van monumentenzorg aanpassingen en wijzigingen van het depot zouden kunnen worden doorgevoerd, en of algehele sloop van het gebouw, een groot verlies zou betekenen. Ten tijde van het onderzoek stond dit, evenmin als het complex waar het deel van uitmaakt, ingeschreven op een rijks-, provinciale of gemeentelijke monumentenlijst.**

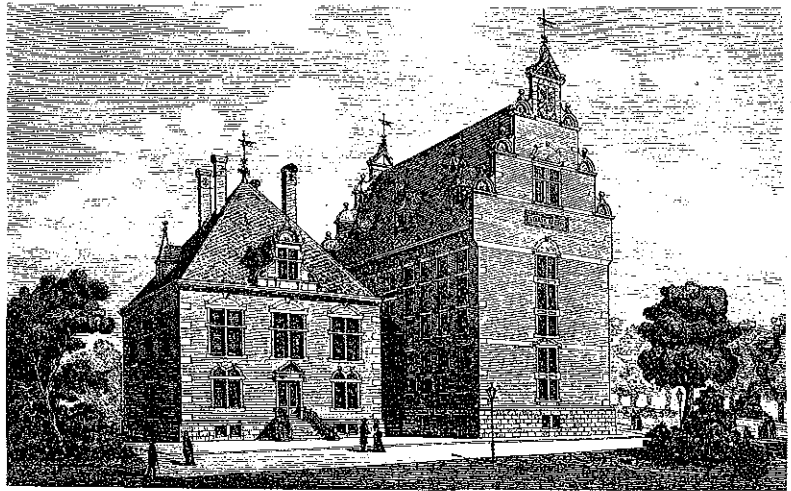
Als bouwhistoricus in het Bureau Rijksbouwmeester kreeg ik het verzoek na te gaan welke historische en monumentale waarden het oude rijksarchiefcomplex vertegenwoordigt. Het onderzoek dat hierop gevolgd is, is verricht in geschreven bronnen en aan het object zelf, en heeft tevens betrekking gehad op vergelijkbare gebouwen. De conclusie was dat vooral het depot van het archiefcomplex historisch van grote betekenis is.

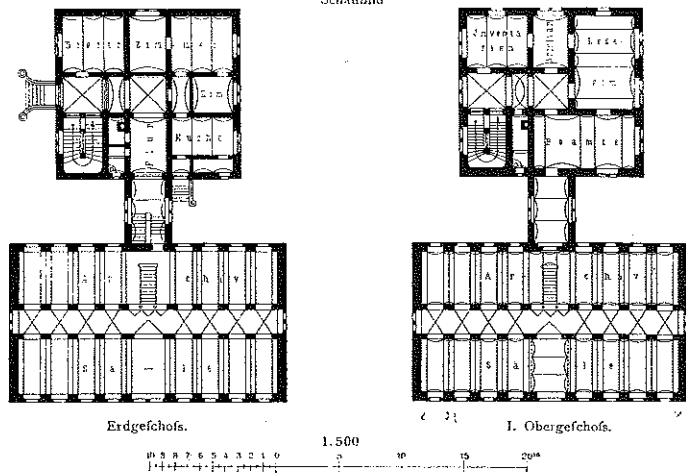
1 Langsdoorsnede en plattegrond eerste verdieping van het voormalige ARA-gebouw te 's-Gravenhage. Oorspronkelijke revisie-tekeningen, niet op schaal afgedrukt. Rechts het depot; links het dienstgebouw.

Het depot-gebouw mag om verschillende redenen uniek worden genoemd, naar Nederlandse maatstaven, maar naar het zich laat aanzien ook in Europees verband. Deze uniciteit is niet gelegen in een aantal afzonderlijke aspecten van het gebouw, maar in de combinatie en perfectie daarvan en in de schaal van toepassing van de technische, archiefkundige verworvenheden.

In het onderstaande artikel wordt nader ingegaan op deze verworvenheden en op de evolutie daarvan. Daarbij wordt aandacht geschonken aan enkele schoolmakende buitenlandse depots van archieven en bibliotheken; gezien het marginale onderscheid – in technische zin – tussen archief- en boekendepots worden bibliotheken in de beschouwingen betrokken. Na de behandeling van de normen voor de laat-19e-eeuwse depot-bouw en de technische verworven-

Schaubild

2 *Perspectief en plattegronden van het Staatsarchief te Münster (1885). Zie noot 1.*

- 2 Eisen met betrekking tot de toegankelijkheid van de opgeslagen bestanden:
- a De stukken of boeken moesten door de dienstdoende beambten snel van de schappen te nemen en vlot in de leeszaal of aan de uitleenbalie te bezorgen zijn. De sedert lang gebruikelijke inrichting met hoge kasten waarbij ladders of tussengalerijen nodig waren, voldeed hieraan geenszins. De depotverdiepingen dienden dus een zodanige hoogte te hebben dat de bovenste planken zonder klimtuig bereikbaar waren. Aanbevolen werd een verdiepingshoogte van 2,50 m, waarbij er ten behoeve van de kleinere archiefbeambten 'opstapijzers' (dat is een per kastwand doorgaande rail op ca. 25 cm hoogte vóór de kast aangebracht) aanwezig moesten zijn, gecombineerd met handgrepen tegen de kaststijlen. De opstapijzers dienden tevens ter afscherming van de verderop te behandelen *Kluft*. Men sprak bij deze geringe verdiepingshoogten over een opbouw volgens het 'magazijn-systeem'.
- b Om nodeloos omlopen te vermijden moest aan de kopkant van de kasten, langs

heden, die daar uit voortgevloeid waren, volgt een korte bespreking van bestaande en inmiddels verdwenen, of sterk gewijzigde, archief- en bibliotheekgebouwen in Nederland, die 'familie' van het Haagse gebouw zijn.

..... 2

Het 'ideaal-depot' aan het eind van de 19e eeuw

Toen eind 1895 met de bouw van het Rijksarchief-depot (hierna ARA-depot) een aanvang gemaakt werd, bestond er binnen de Europese archief- en bibliotheekwereld een tamelijk grote overeenstemming over de wijze waarop aan de specifieke eisen voor een depot in bouwkundige zin moest worden voldaan. Hoofddthema's in dat eisenpakket waren:

- 1 maximale brand- en braakveiligheid
- 2 vlotte, eenvoudige bereikbaarheid — door beambten — van de opgeslagen werken
- 3 goede conservering van de opgeslagen werken
- 4 aanpassing aan de variaties naar aard en omvang binnen het opgeslagen bestand.

Nader uitgewerkt kwam dit neer op het volgende pakket van algemene eisen die aan een 'ideaal-depot' te stellen waren.¹

- 1 Eisen met betrekking tot de brand- en braakveiligheid:
 - a Het archief- of bibliotheekgebouw moest bij voorkeur geheel vrijstaand worden gesitueerd.
 - b Omstreeks 1880 — 1885 kwam, als nadere uitwerking van het voorgaande, de eis naar voren dat het dienstgebouw (met de personeels- en publieksruimten) en het depot afzonderlijke bouwmassa's moesten zijn, en dat verkeer tussen beide delen moest plaats vinden door een zo klein mogelijk verbindingslid. Het zo geformuleerde 'kop-hals-romp-type' werd sinds 1885 aangeduid als het 'Münsterse systeem', naar het toen op dat stramien gebouwde Staatsarchief te Münster (zie afb. 2).
 - c Als vrije ligging van het complex niet te realiseren was, moest aan vuurdreiging van buitenaf weerstand worden geboden door licht- en toegangsopeningen middels brandvrije en afsluitbare luiken en deuren. Eenvoudige bediening van deze luiken en deuren was in verband met het dagelijks gebruik ervan dringend gewenst.
 - d Daar geheel brandveilige kunstverlichting in de hier behandelde periode niet bestond, moest het depot op dagverlichting zijn ingericht.
 - e Aan een depot mochten geen brandgevaarlijke materialen worden verwerkt. Deze eis werd mede ingegeven door de ruime ervaring die op dat moment reeds was opgedaan met giet- en smeedijzer. De eis ging wat dit betreft zeer ver: zelfs de in het interieur toe te passen verven mochten niet de gebruikelijke oliehoudende samenstelling hebben. Ook de kastplanken waarop de op zich brandbare stukken kwamen te rusten moesten liefst van brandveilig materiaal zijn.
 - f Om bij calamiteiten de belangrijkste stukken snel in veiligheid te kunnen brengen, was het gewenst dat op begane-grondniveau, tegenover de entree, het depot een tweede uitgang bezat.
 - g De vereiste braakveiligheid was meestal te realiseren in combinatie met de brandbeveiliging door luiken. De luiken moesten dan tevens te vergrendelen zijn.

3 ARA-depot; een van de steektrappen (van niveau 3 naar 4); strakke, uiterst functionele vormgeving (vgl. afb. 8).

Foto E. J. Nusselder.

dat het depot op een eenvoudige manier was uit te breiden, liefst op het bestaande stramien. Ter illustratie van dit streven is een afbeelding opgenomen van een centraal-aanleg met opmerkelijke uitbreidingsmogelijkheden (zie afb. 4).

Als geen ander van de binnen het kader van deze rapportage bestudeerde contemporaine archief- en bibliotheekgebouwen voldoet het ARA-depot aan nagenoeg alle van de 'ideaal-eisen'. Al te grote verbazing hoeft dat overigens niet te wekken. In de eerste plaats was de architect, de 'rijksbouwkundige voor de gebouwen van Onderwijs etc.', bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken, Jacobus van Lokhorst, door zijn literatuurstudie, door zijn 'vingeroefeningen' bij de bouw van enkele rijksarchiefgebouwen en door zijn speciaal voor het doel ondernomen studiereizen, geheel en al op de hoogte van de jongste ontwikkelingen op het gebied van de archiefbouw. Bovendien was deze, na jarenlange discussie verwezenlijkte, specifieke behuizing voor het Algemeen Rijksarchief een prestigeproject voor de bouwheer, het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Aan de persoonlijke inzet van het invloedrijke hoofd van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van dat ministerie, jhr. mr. V. E. L. de Stuers, is de opleving te danken van de zorg voor de rijksarchivalia in Nederland. Hoogtepunt hierin was de realisatie van het complex aan het Bleyenburg.

..... 3

Evolutie van het gebouwtype

Tot in de 19e eeuw omvatte de meest gebruikelijke opzet van een archief- of bibliotheekgebouw – zo dat al speciaal met die bestemming werd gebouwd – naast enige kantoorruimten, één of enkele studiezalen met langs de wanden hoge kasten waarvan de bovenste geledingen via verplaatsbare trappen of ladders, of via smalle, uitkragende galerijen, bereikbaar waren. Er was in het algemeen geen *afzonderlijke* berging van het bestand.

De ontwikkelingen op technisch gebied in de 19e eeuw hadden, met name voor de bibliotheken, een tweetal ingrijpende gevolgen. In de eerste plaats nam

de gevels, een strook van ca. 60 cm worden vrijgehouden, zodat ook aan die zijde van kast naar kast kon worden gegaan (zie afb. 2).

- c Het vertikaal verkeer in het depot moest bij voorkeur via rechte steektrappen plaatsvinden; spiltrappen moesten worden vermeden in verband met de lastige begaanbaarheid daarvan (zie afb. 3).
- d Het vertikaal transport van stukken in een depot met relatief veel verdiepingen verzorgde men bij voorkeur met handgedreven goederenliften.
- e Het depot moest een zo gunstig mogelijke netto-brutoverhouding bezitten.
- f Daar kunstverlichting ontoelaatbaar was – brandgevaar! – moest daglicht in ruime mate kunnen toetreden. Daarbij mocht de brandveiligheid door te grote glasvlakken echter niet afnemen. Het ideale depot bezat daarom in de langse gevels, haaks op de richting van de kasten, vele relatief kleine lichtopeningen (per verdieping en per magazijngang). De vensters moesten (ten behoeve van het 'luchten') geopend kunnen worden. Men sprak van 'laterale verlichting'. Transversale verlichting was, door de lichtval loodrecht op de in het gelid staande kasten weinig zinvol. Aan de kopzijden van het depot hoefden dus nauwelijks vensters te komen. Wel was het mogelijk de verlichtingssterkte te verhogen door daklichten of lantaarns toe te passen. Bij een modern depot ontbrak deze bovenverlichting dan ook niet.

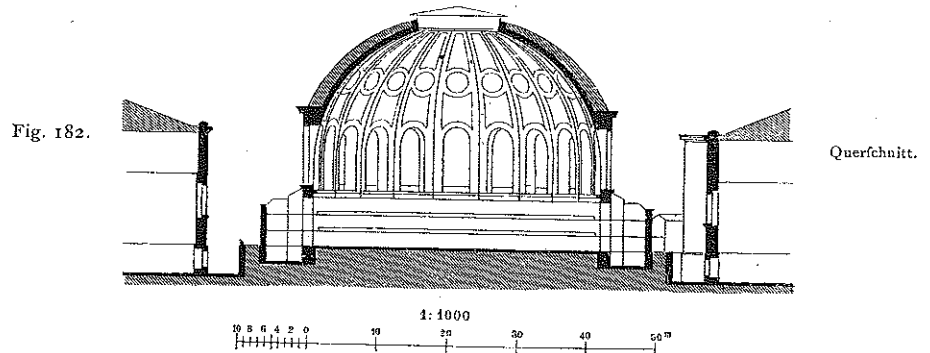
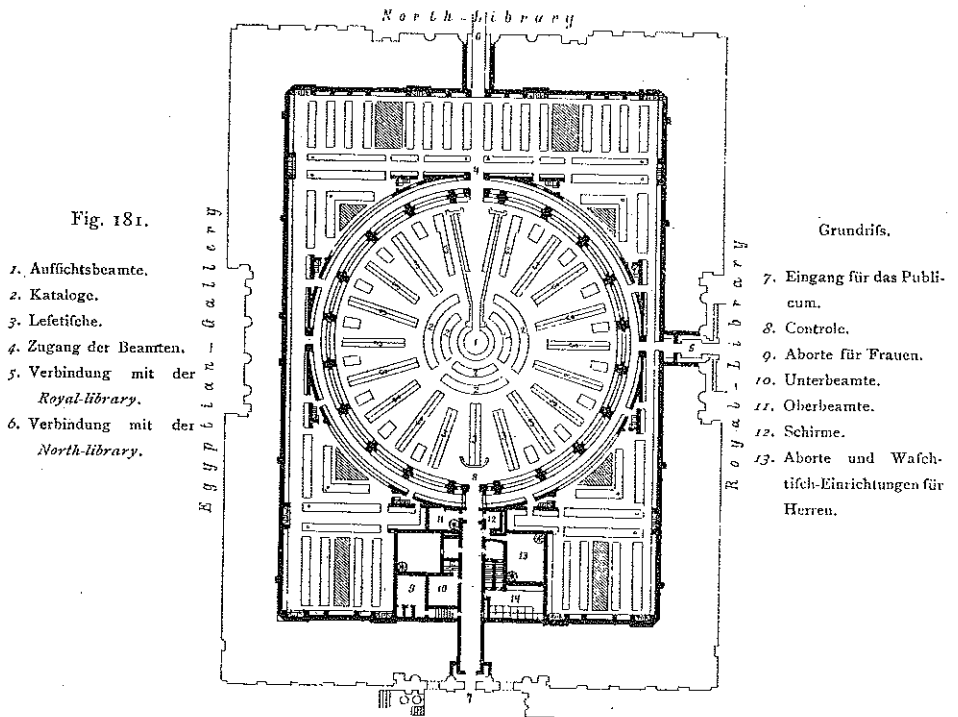
Om transmissie van het daglicht *in* het gebouw zoveel mogelijk te bevorderen, moesten de verdiepingsvloeren lichtdoorlatend zijn. Men paste daartoe in het algemeen gietijzeren roostervloeren toe, waarin de langgerekte lichtsleuven gericht waren op de lichtopeningen in dak en gevels. De toch in zekere mate lichtonderscheppende vloerplaten werden ca. 25 cm vrijgehouden van de kasten zodat, vóór de stellingen langs, nog een extra dosis licht kon doorvallen. Deze extra lichtsleuven, die in de Duitse vakliteratuur wel werden aangeduid als *Kluft* (meervoud *Klüfte*), dienden, om doorvallen van de stukken te voorkomen, te worden dichtgezet met dun metaalgaas. De hiervóór behandelde opstapijzers verhinderden dat men per ongeluk door de *Kluft* zou stappen.

3 Eisen met betrekking tot de goede conservering van de stukken:

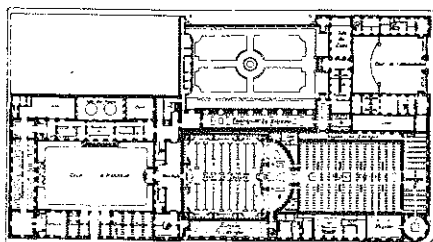
- a Vocht moest te allen tijde buitengesloten worden; bij de detaillering van dak en gevels diende men hierop extra attent te zijn. Om optrekkend vocht bij de benedenvloer te weren, was een waterdichte onderkeldering zeer gewenst.
- b Vermeden moest worden dat de stukken op de schappen zouden verstikken. De kasten, om ruimte-economische redenen ruggelings uitgevoerd, mochten hierom geen gesloten tussenschot bezitten. Een afscheiding door metaalgaas of metaalstrips werd aanbevolen. De wens om het depot te kunnen luchten – door het openen der vensters – sloot hierbij aan.
- c Te grote koude was ongewenst (condensgevaar!); een geringe mate van verwarming moest dus mogelijk zijn. In verband met de brandveiligheidseisen kwam slechts centrale verwarming in aanmerking.

4 Eisen met betrekking tot de aanpassing aan het te bergen bestand:

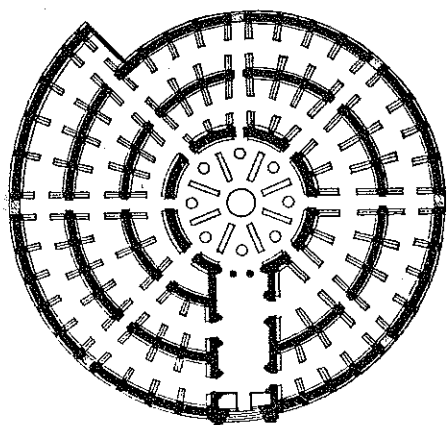
- a Om aan de hoogtevariatie der te bergen werken tegemoet te kunnen komen, moesten de kastplanken in hoogte verstelbaar zijn (zie afb. 3; plankdrager-gaatjes in de kaststijl links; zie afb. 13).
- b Teneinde aan de aanwas van het bestand tegemoet te komen was het wenselijk

5 Uitbreiding van de bibliotheek van het Brits Museum te Londen (1854-'57 door R. en S. Smirke). Naar Allgemeine Bauzeitschrift, 1884, 36. Zie noot 1.

6 Plattegrond van de Bibliothèque Nationale te Parijs (1858-'68). Het Grand Magasin (rechtsonder) sluit aan op de absis van de leeszaal. Uit S. GIEDION (zie literatuur).

4 Ontwerp voor een uitbreidbare bibliotheek met centrale aanleg. De uitbreidingen vinden 'slakkehuis-gewijs' plaats. naar American architect, 19-226. Zie noot 1.

door de vooruitgang in de druktechniek het aantal te bergen werken gestaag toe, zodat er dringend behoefte ontstond aan meer en beter toegankelijke opslagruimte. Ten tweede bood het smeed- en gietijzer, dat steeds meer ingeburgerd raakte als volwaardig bouw- en constructiemateriaal, de mogelijkheid om op een geheel nieuwe wijze aan de eisen voor een goed en veilig depot te kunnen voldoen. Deze ontwikkelingen nu, liggen mede ten grondslag aan de hiervóór geformuleerde 'ideaal-eisen' uit het laatste kwart van de eeuw. Aan de hand van enkele schoolmakende Europese bibliotheek- en archiefgebouwen wordt hieronder kort geschetst hoe dit ideaalbeeld in ongeveer een halve eeuw zijn beslag kreeg.

In 1844- '50 bouwde Henri Labrouste in Parijs de *Bibliothèque Sainte Geneviève*. Voor het eerst werd bij de bouw van een bibliotheek smeed- en gietijzer op ruime schaal toegepast. De rompmuren van het gebouw zijn in steen uitgevoerd en staan in feite op zich; de draagconstructie van vloeren en kap wordt gevormd door een samenstel van ijzeren kolommen, balken en uiterst slanke gewelfribben. De functionele organisatie van het gebouw is in hoofdzaak nog 'ouderwets' (leeszaal op de verdieping met rondom hoge houten kasten); er is echter al een afzonderlijke depotafdeling op begane-grondniveau.

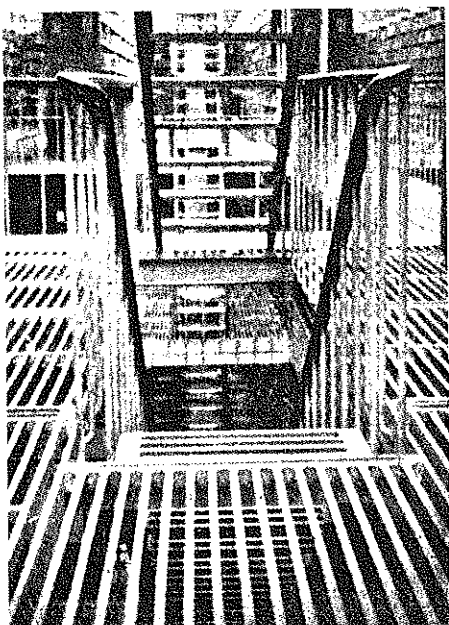
De grote doorbraak op het gebied van de depot-bouw vond plaats toen in 1854- '57 onder architectuur van Robert en Sydney Smirke de *uitbreiding van de bibliotheek van het Brits Museum* te Londen tot stand kwam op het rechthoekige binnenterrein van het bestaande museumgebouw. Een belangrijk aandeel in de planvorming en in de oplossing van detailkwesties had bibliothecaris Sir Anthony Panizzi. Het gebouw omvat een centrale, cirkelvormige leeszaal; in de kwadranten van de rechthoekige aanleg zijn de afzonderlijke depots ondergebracht. De dienstruimten zijn aan de zuidzijde tussen de depots gesitueerd (zie afb. 5). Afgezien van de stenen rompmuren is ijzer het voornaamste constructiemateriaal. Bij de depots is voor het eerst het magazijnsysteem toegepast (verdiepingshoogte 2,44 m). Er zijn gietijzeren roostervloeren (de oorsprong daarvan ligt vermoedelijk in machinekamers van grote stoomschepen).

wel nog geen sprake. De benutting van de depotruimte is nog verre van optimaal. Horizontaal en vertikaal verkeer vinden respectievelijk plaats over de rooster-galerijen en loopbruggen (over de vide) en via rechte steektrappen met eveneens *à jour* bewerkte gietijzeren treden (zie afb. 7, vgl. afb. 3; de overeenkomst is frappant!).

In de daarna verrezen archief- en bibliotheekgebouwen werd aan steeds meer van de 'ideaal-eisen', zoals hiervoor geschetst, voldaan. Bij de *Universiteitsbibliotheek in het Duitse Halle (1878)*, waarvan het depot en de dienst ruimten in één bouwlichaam zijn ondergebracht, voldoet de kastopstelling van het volgens het magazijnsysteem opgebouwde depot al praktisch aan het ideaal. In de gevels is echter nog een verticale indeling aangehouden die de indeling van de achterliggende magazijnverdiepingen negeert. IJzeren roostervloeren zijn zoals dan gebruikelijk aanwezig, er zijn *Klüfte* en opstapijzers met bijbehorende handgrepen. Door de houten kasten waarin de ijzeren draagstructuur is opgenomen en door de relatief grote glasvlakken is de brandveiligheid niet optimaal; het samengaan van dienst ruimten en depot in één bouwlichaam draagt daartoe nog in negatieve zin bij.

Ook de in 1875 gerealiseerde depot-uitbreiding van de Universiteitsbibliotheek te Leiden door (rijks-)architect De Boer vertoont al een flink aantal modernismen. Het betreft hier het zogenaamde *Witte gebouw* dat toen aan de noordzijde van de voormalige St.-Agneskapel aan het Rapenburg (nu nr. 70 – 74) verrees. Het boekenmagazijn omvat vier lagen en meet slechts 8 × 8 m. Het heeft een ijzeren draagstructuur, roostervloeren met *Klüfte* (de laatste gedicht met metaalgaas), opstapijzers en handgrepen aan de kasten. De kastopstelling is al tamelijk compact. De kasten zelf zijn nog grotendeels van hout, per verdieping en per gang zijn er kleine vensters. In 1883 werd aan de oostzijde van het Witte gebouw een nagenoeg gelijk depot door dezelfde architect gerealiseerd; tussen beide boekenmagazijnen kwamen per verdieping doorgangen. Het jongere gebouw onderscheidt zich slechts van het oudere door de neogotische gevelarchitectuur. Het staat bekend als het *Groene gebouw*. In oorsprong bezaten de beide gebouwen dubbele schilddaken, waarschijnlijk met daklichten; in later tijd zijn deze vervangen door platten. De St.-Agneskapel zelf heeft lange tijd als bibliotheek gefunctioneerd (sedert 1591; verbouwingen in 1822, 1862, 1875/83, 1917 en 1974). Daar het inpassingen in een bestaand gebouw betreft blijft de kapel hier buiten beschouwing.

Het in 1885 gerealiseerde *Staatsarchief te Münster* toont heel duidelijk het principe van scheiding tussen dienstgebouw en depot (zie afb. 2). Voorzover binnen het bestek van deze rapportage kon worden nagegaan betreft het hier het vroegste voorbeeld van het kop-hals-romp-type. Vóór deze stelling pleit dat in de Duitse en Nederlandse vakliteratuur dit type wordt aangeduid als 'Münsters systeem'. Uit de periode na 1885 stammen diverse bibliotheek- en archiefgebouwen waaraan dit Münsters systeem ten grondslag is gelegd (onder andere de Deense Archieven te Kopenhagen, Viborg en Odense, het Staatsarchief te Düsseldorf, de KB te Stuttgart en natuurlijk het ARA te Den Haag).

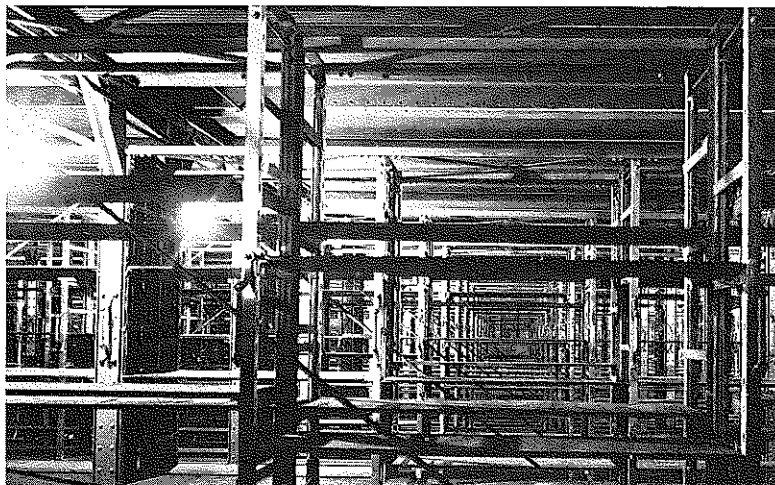

7 Interieuroopname van het Grand Magazin van de Bibliothèque Nationale. Uit S. GIEDION (zie literatuur).

De vloerpanelen liggen ca. 27 cm vrij van de kasten: de *Kluft* is geboren. Ter beveiliging is om de *Kluft* een afschermstang aanwezig die evenwel nog niet fungeert als opstapijzer (géén grepen aan de kaststijlen). De noodzaak van transparante vloeren deed zich bij dit gebouw met name voor omdat door de ligging op een binnenterrein laterale verlichting van depots nauwelijks mogelijk was, zodat slechts dakverlichting in aanmerking kwam. De doorgaande, zelfdragende ijzeren boekenstellingen bezitten, in verband met brandveiligheidseisen, plaatijzeren schappen die, ter voorkoming van beschadigingen aan de boeken, met leer bekleed zijn. De schappen zijn op ingenieuze wijze in hoogte verstelbaar. Voor het verticale transport van boeken waren handliften ontworpen. De depot-beambten droegen speciaal schoeisel om de gietijzeren roostervloeren zonder problemen en geruisloos te kunnen belopen. Nadeel van de beschreven aanleg was de 'versnippering' van depots; van een volkomen scheiding van leeszaal en depotruimte was nog geen sprake.

In 1858 - '68 vond onder Henri Labrouste de uitbreiding plaats van de *Bibliothèque Nationale* te Parijs (zie afb. 6). Labrouste ontwierp een nieuwe leeszaal en een nieuw depot, het *Grand Magasin*. Als bij de depots van de British Library kon slechts dakverlichting worden toegepast. De noodzakelijke transparantie van de vloeren werd als te Londen door gietijzeren roosters bewerkstelligd (zie afb. 7). Bovendien werd een centrale vide ontworpen om zodoende extra licht tot de lager gesitueerde kasten te laten doordringen. Het magazijnstelsel vond toepassing. Voor de kasten werd nog in ruime mate hout gebruikt; de ijzeren draagstructuur is deels opgenomen in de kasten.

In de plattegrond van Labroustes nieuwbouw is een duidelijke scheiding tussen leeszaal en depot aanwezig (zie afb. 6). Van een kop-hals-romp-type is even-

8 Bovenste magazijnverdieping van het ARA-depot. Doorzicht ter hoogte van het dwarsverband, gezien in de 'langsrichting' van het gebouw. Zichtbaar zijn de schappen, een tweetal handgrepen en, bovenaan, de golfplaten luiken van de dwarsganglantaarns. Door de leegstand van een groot deel van het gebouw wordt een haast surrealistisch beeld teweeg gebracht.

Foto H. Krüse THD.

1862 Verbouwing van de UB te Leiden onder gemeente-architect Schaap. De sedert 1591 in de St.-Agneskapel gevestigde UB wordt aan de eisen van de tijd aangepast (eerder gebeurde dat in 1822). Er komt een zelfdragende ijzerconstructie met roostervloeren; de houten kasten staan vrij van de draagconstructie en zijn als doorgaande elementen opgetimmerd. Er zijn *Klufte* zonder 'vangnet'. Het magazijnsysteem is nog niet consequent doorgezet (kasthoogte van ca. 3 m komt voor). Voorbeeld voor deze en de hierna te noemen bibliotheek van Schaap was de British Library, welke hij, naast andere bibliotheken, ten behoeve van deze opdrachten bezocht.

1863 Nieuwbouw van de UB te Groningen, eveneens onder Schaap (zie afb. 9). Het betreft een gebouw bestaande uit een depot met aan drie aansluitende zijden de dienst ruimten. De inrichting van het depot komt overeen met die van de Leidse UB (houten kasten van tamelijk grote hoogte, ijzeren draagstructuur met gietijzeren roostervloeren).

1875 Nieuw depot van beperkte omvang bij de UB te Leiden. Onder architect De Boer wordt dit zogenaamde 'Witte gebouw' aan de noordzijde van de voormalige St.-Agneskapel gebouwd. In het gebouw zijn al veel van de 'idealeisen', zoals hiervoor geschetst, verwezenlijkt (zelfdragende ijzerconstructie, magazijnsysteem, roostervloeren, *Klufte* met gaas, treestangen, handgrepen etc). De kasten zijn evenwel nog grotendeels van hout. Ook de oorspronkelijke bekapping (dubbel schilddak), met daklichten, schijnt van hout te zijn geweest. De kappen zijn vervangen door een plat. Door de verhuizing van de UB in september 1983 naar het complex aan de Witte Singel hebben dit depot

Zijn rond 1890 de belangrijkste uitgangspunten bij een ideaalaanleg van de boeken- of archiefmagazijnen geformuleerd, omtrent verschillende detailkwesties bestaat nog geen overeenstemming en deze zal ook nooit geheel tot stand komen. Ter illustratie daarvan de kwestie van de brandbaarheid van de schappen. Feitelijk is het natuurlijk een van weinig realiteitszin getuigende eis, te verlangen dat de schappen van onbrandbaar materiaal vervaardigd worden. Immers, voordat een houten schap door verbranding zijn draagkracht verliest zullen de erop geplaatste stukken al voor een belangrijk deel in vlammen zijn opgegaan. Het feit dat toch, in de periode van perfectionering (ca. 1890 – 1900), de wens naar brandvrije schappen uitging, past geheel in het beeld dat men van de zo op praktische wetenschap gerichte late 19e eeuw krijgt.

Als brandvrij materiaal voor schappen vond plaatijzer (ter versteviging omgezet) het meest toepassing. De bestekken voor het ARA geven plaatijzeren schappen aan; in de uitvoering werd daarvan afgeweken. Zeldzamer was de uitvoering in leisteen of in ongeslepen glas; deze materialen vonden wel toepassing in England en Amerika. Zo kreeg het Londense *New Record Office* (1892) een depot met leistenen schappen (met een dikte van ca. 20 mm en een overspanning van ca. één meter).

Bekend is dat Van Lokhorst op een van zijn studiereizen het *New Record Office* bezocht. Het zal daaraan te danken zijn dat hij bij het ARA-depot tijdens de uitvoering besloot van stalen schappen af te zien en leiplaten toe te passen (van overigens zeer geringe dikte: 12 à 13 mm). Voor zover tot nu toe bekend, is het in Nederland bij dit, overigens niet geringe, voorbeeld van 'leiplanken' gebleven (zie afb. 8).

..... 4 **Archief- en bibliotheekmagazijnen vóór en na het ARA**

Het depot van het ARA neemt in Nederland een bijzondere plaats in binnen het gebouw-type. Dat bijzondere schuilt veeleer in de volmaaktheid en combinatie van de toegepaste technieken dan in de technieken op zich. Aan de hand van een globaal en tevens nog uit te breiden overzicht van vergelijkbare gebouwen in Nederland zal getracht worden dat unieke karakter in bouwkundige zin nader te beargumenteren. De eveneens reeds aangevoerde argumenten ter ondersteuning van het historisch belang van het gebouw in andere dan bouwkundige zin blijven daarnaast van kracht (het belang voor de geschiedenis van het Nederlandse archiefwezen en het belang voor de kennis van het laat 19e-eeuwse bouwen, waartoe de omvangrijke documentatie in de vorm van de bewaard gebleven oorspronkelijke tekeningen bijdraagt).

Hieronder volgt het overzicht van min of meer vergelijkbare objecten. Aanpassingen ten behoeve van depotgebruik van bestaande gebouwen zijn, op enkele uitzonderingen na, niet opgenomen; het gaat hier juist om compleet nieuw opgerichte gebouwen. De belangrijkste gegevens van de objecten zijn, voor zover bekend, vermeld. Slechts enkele van de gebouwen zijn min of meer gaaf bewaard gebleven; het merendeel is niet meer in oorspronkelijke staat of is geheel gesloopt. Enkele zullen binnenkort geamoveerd worden, enige andere maken een kans dat zelfde lot te ondergaan. De lijst geeft de gebouwen in chronologische volgorde; het ARA-depot (1895 – 1900) is in de reeks opgenomen.

is dat 'Den Bosch' voorbeeld was bij de bouw van het KHA (1896) en de Gemeentearchieven te Leiden (1891) en Rotterdam (1900).

1881 Nieuwbouw ten behoeve van het rijksarchief te Groningen door J. van Lokhorst. In het depotgedeelte is in principe dezelfde opzet aangehouden als in Den Bosch. Het gebouw kwam, na de overgang van het rijksarchief naar het huidige onderkomen aan de St.-Jansstraat, in gebruik bij de provincie; in dat kader vonden ingrijpende verbouwingen plaats waarbij in het depot de oorspronkelijke ijzerconstructie geheel kwam te vervallen.

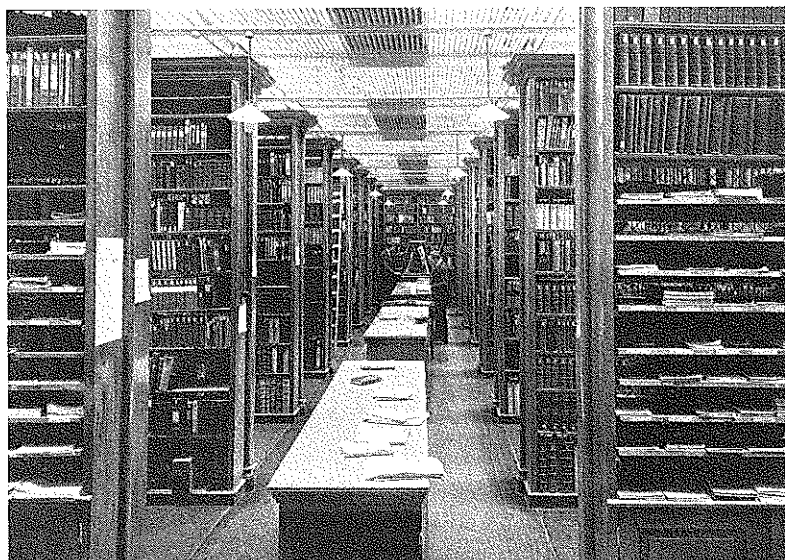
1881 Ten behoeve van de UB te Amsterdam kwam achter de oudere bibliotheekgebouwen aan het Singel (nu nr. 421) een, dwarsgeplaatst, langwerpig boekendepot tot stand naar ontwerp van architect De Greef. Het in 1972 gesloopte gebouw bezat vier magazijnverdiepingen, geconstrueerd in ijzer.

Er waren roostervloeren, *Klufte*, opstapijzers met bijbehorende handgrepen, een tweetal, in uitbouwen geplaatste, gietijzeren spiltrappen, houten kasten en een ijzeren kapconstructie met in het dak liggend glas. Het depot was door een smalle gang verbonden met het hoofdgebouw. Het feit dat het gebouw voldoet aan het 'Münsters' principe berust op toeval: de vensters aan de achterzijde van het hoofdgebouw moesten zo min mogelijk worden afgeschermd van het daglicht; daarom plaatste men het depot geheel achter op het eigen erf en gaf men het een geringe diepte (ca. 7,5 m); de verbindingsgang, nodig voor het binnendoor overbrengen van boeken vormde als vanzelf de 'hals' van het type.

1883 Tegen de oostzijde van het uit 1875 daterende 'Witte gebouw' van de UB te Leiden wordt een depotuitbreiding gerealiseerd. De architect is ook nu De Boer. In het interieur is het bij het oude gebouw beschreven stramien volledig doorgezet; slechts uitwendig is er verschil tussen het gebouw van 1875 en het nieuwe depot. Per verdieping komen er doorgangen tussen de gebouwen. Ook in afmeting (ca. 8 x 8 m) komt het nieuwe gebouw – het 'Groene gebouw' – met het oudere overeen. Het met betrekking tot het gebouw van 1875 gestelde over het toekomstig gebruik is voor dit nieuwe gedeelte eveneens van kracht.

1887 Onder J. van Lokhorst vindt uitbreiding plaats van het depotgedeelte van het rijksarchief te Den Bosch. Met enkele afwijkingen op details wordt in de draag- en kastenstructuur de oude opzet gevolgd. In plaats van de open-gewerkte gietijzeren spiltrappen vinden gemetselde spiltrappen toepassing. De uitbreiding bestaat uit twee afzonderlijke delen: een nieuw depot achter het bestaande, met nagenoeg gelijke afmetingen en een tweede, tamelijk omvangrijk depot naast het bestaande archiefcomplex, op de hoek van de Waterstraat en de Mortelstraat. Dit laatste gebouw kreeg een gematigd uitbundige gevelarchitectuur die sedertdien het beeld van het archiefgebouw bepaalt. Ook het Bossche archief heeft in 1985 zijn oorspronkelijke functie verloren door het overgaan van het rijksarchief naar het Citadelcomplex.

1890 Door Justitie-bouwmeester W. C. Metzelaar wordt te Amsterdam een nieuw, vrijstaand, depot gebouwd ten behoeve van het Notarieel archief. Het gebouw staat geheel op zich zelf (geen verbindingsgang; overbrengen van stuk-

9 *Begane grond van het gedeelte van de Universiteitsbibliotheek in Groningen, dat in 1864 gereed kwam.*

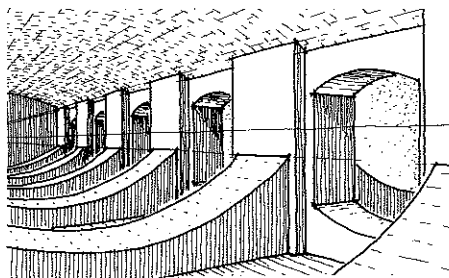
Foto uit: Academia Groningana MDCXIV – MCMXIV.

en de verderop te behandelen uitbreiding ervan hun functie verloren. Naar ver-
luid zijn er plannen de beide objecten ingrijpend te verbouwen.

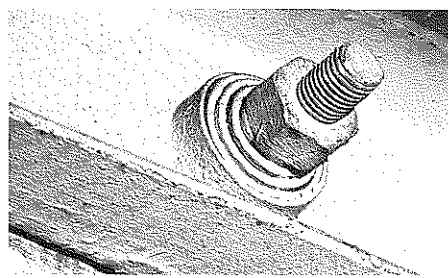
1879 Verbouwing van de Pieterskerk te Maastricht tot rijksarchief onder
P. J. H. Cuypers en de dan juist in rijksdienst werkzame J. van Lokhorst. Hoe-
wel het hier een archiefbouw betreft die zich geheel aan de vergelijking met de
'magazijnen' onttrekt, vindt vermelding plaats omdat Van Lokhorst met dit
werk zijn eerste schreden deed – onder leiding van zijn chef Victor de Stuers
en architect Cuypers – op het gebied van de archiefbouw.

1881 Nieuwbouw van het rijksarchief te 's-Hertogenbosch door J. van Lok-
horst. Het weinig omvangrijke gebouw omvat een afdeling met dienstruimten
aan de straat (Waterstraat) en een nagenoeg vierkant depot (ca 11 × 11 m) daar-
achter. Beide delen zijn in één bouwlichaam ondergebracht en zijn door brand-
vrije deuren van elkaar gescheiden (géén Münsters systeem). In het depot toont
Van Lokhorst dat hij studie heeft gemaakt van de ontwikkelingen op het ge-
bied van de depotbouw. Hij past een gedeeltelijk vrijdragende ijzerconstruc-
tie toe met roostervloeren (van smeedijzer). De verdiepingen hebben een hoogte
van 2,25 m: opstapijzers zijn dan ook niet nodig. Er is enkel laterale verlich-
ting en de kasten zijn deels nog in hout uitgevoerd. In het depot waren nog
verschillende onvolkomenheden te signaleren zoals de, op zich fraaie maar on-
praktische, gietijzeren spiltrappen, de onnodig ruime galerijen, toepassing van
houten – brandbaar! – dakbeschot etc.

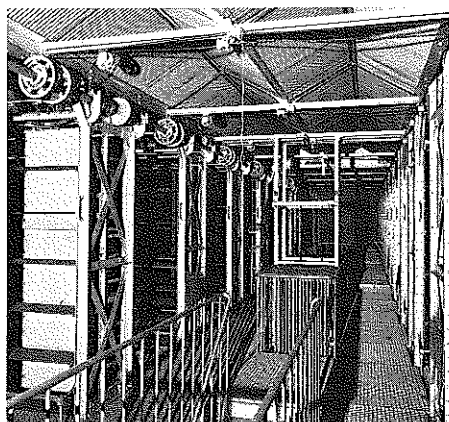
Ondanks deze tekortkomingen hebben dit depot en dat van de uitbreiding
in 1887 (zie verderop) model gestaan voor latere depots in Nederland. Bekend

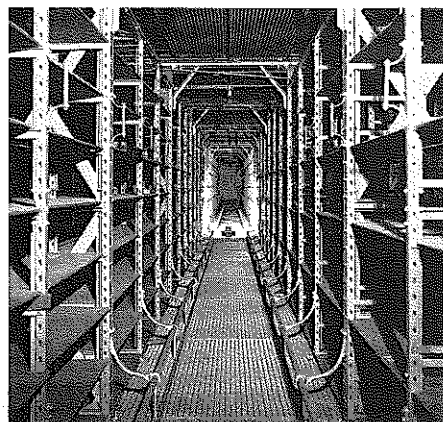
10 ARA. Onderbouw van het depot, gewelven, gordel- en contrabogen, gezien vanuit de centrale gang. Tekening E. J. Nusselder.

11 ARA. Een van de 338 stalen bufferveren via welke de verbinding tussen draagconstructie en gevels strak, doch beweeglijk tot stand wordt gebracht. Foto H. Krüse THD.

12 ARA. Middengalerij op de bovenste verdieping. In het midden de zône met trappen en liftschachten (liften verwijderd). Boven, de plaatstalen vouwluiken van de middenlantaarn; de kabelbediening van de luiken is duidelijk zichtbaar. Foto H. Krüse THD.

13 ARA. Doorzicht door de dwarsgang; de fotolamp is ter plaatse van de middengang opgesteld. Boven zijn de schuifluiken onder de zijlantaarns zichtbaar. Kasten met opstapijzers en handgrepen. Foto H. Krüse THD.

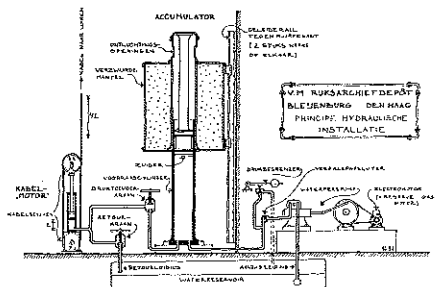
technische perfectie van de aanleg draagt de automatiek van de luikenbediening en vergrendeling bij. De verschillende bewegingen worden uitgevoerd met behulp van een omvangrijke hydraulische installatie, waarvan het compressiegedeelte zich bevindt in de tegen het depot gebouwde machinekamer. Deze uiterst specialistische installatie, waarvoor Van Lokhorst tijdens een van zijn voor dit project ondernomen studiereizen in Parijs bij de *Banque de Paris* het idee opdeed werd, omdat de behoefte aan een extra brand- en braakbeveiliging pas tijdens de uitvoering van het project naar voren kwam, buiten de bestekken om, bij contract ontworpen door de Haagse werktuigkundig ingenieur W. Schlusen en uitgevoerd door Fa. Stork te Hengelo. In de machinekamer wordt door middel van een drietrap waterperspomp, aangedreven door een elektromotor (een *stand-by* gasmotor was aanwezig), de reusachtige drukaccumulator gevoed. Van daaruit kan het water onder 30 atm. druk worden toegelaten tot in totaal 42 'motoren' (plunjersystemen waarmee de kabels van de

ken vindt plaats door de open lucht) en omvat vier verdiepingen van ruim drie meter hoogte (geén magazijnsysteem derhalve). Er is ruime toepassing van ijzer (draagconstructie, kasten, vloeren – dicht uitgevoerd –, spiltrappen, kapconstructie). De zoldering wordt gevormd door troggewelfjes. Het gebouw, dat enige overeenkomst vertoont met het Amsterdamse UB-depot (1881), meet ca. 17×11 m. Vooral het feit dat voor het bereiken van de bovenste kastgeledingen losse trapjes nodig waren en de vaste bevestiging van de stalen strips waarop de folio-dossiers konden staan (andere formaten konden niet geborgen worden) maakten het gebouw nogal ouderwets (het UB-gebouw van 1881 was duidelijk moderner).

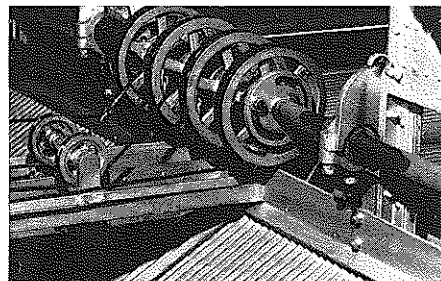
1891 Te Leiden bouwt gemeente-architect (de latere Rijksbouwmeester) D. E. C. Knuttel het eerste speciaal voor dat doel ontworpen gemeente-archiefgebouw. Het gebouw, dat ca. 25×10 m meet, herbergt dienstruimten en depot onder één dak (geen Münsters systeem); het depotgedeelte meet ca. 15×10 m. De depotverdiepingen hebben magazijnhoogte; in verband met de geringe pandbreedte lopen de kasten door tot tegen de muren (dus geen 'kortsluiting' van ca. 60 cm langs de gevels). Vloeren en kasten zijn in ijzer uitgevoerd (roosters etc.); de kastplanken zijn van hout. Voor het ontwerp maakte Knuttel onder meer studie van een tweetal archiefgebouwen van Van Lokhorst: het rijksarchief te Den Bosch (1881/1887) en het hier niet nader besproken rijksarchief te Utrecht (1881), dat in bestaande bebouwing aan de Drift was ondergebracht. Tevens bezocht Knuttel enkele Duitse archieven, waaronder dat te Münster (het daarna genoemde systeem is evenwel niet toegepast).

1895 De bouw van het ARA-depot neemt een aanvang. Aan nagenoeg alle 'ideaal-eisen' is door Rijksbouwkundige Van Lokhorst in dit qua omvang en perfectionering ongeëvenaarde archiefmagazijn tegemoet gekomen (afmeting ca. 30×30 m, 6 verdiepingen, 21 km plank).

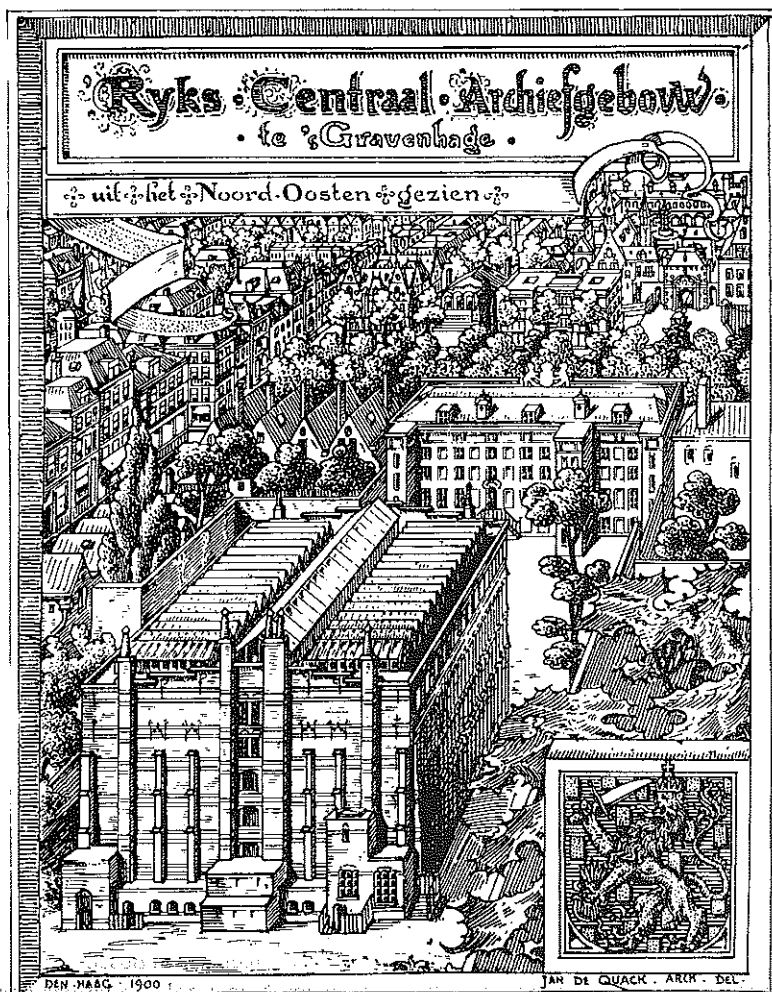
De geheel vrijdragende ijzeren draagconstructie, opgetrokken op een zware onderkeldering met gewelven en contra-bogen (zie afb. 10) is met uiterste zorg ontworpen. Zo neemt naar boven toe de zwaarte van de toegepaste walsprofielen af; de ijzerconstructie van het vloeren- en kastensamenstel is zo volkomen vrijdragend uitgevoerd dat de verankering van de louter als schil opgevatte baksteengevels, in verband met temperatuursverschillen en verschillen in uitzettingscoëfficiënt, 'beweeglijk' moest worden uitgevoerd (zie afb. 11). Er waren gietijzeren roostervloeren met *Klūfte* waarin metaalgaas. In verband met de breuk van enkele vloerpanelen, zijn deze omstreeks 1967 vervangen door huidige verzinkt stalen roosters; ook de *Kluft* is daarmee dicht gelegd. Voor de kasten zijn opstapijzers; er zijn bijbehorende, fraai bewerkte handgrepen (zie afb. 13). De verdiepingshoogte is conform het ideaal (2,50 m). Verticaal verkeer verloopt via rechte steektrappen (zie afb. 3 en afb. 7); voor het verticaal transport waren er acht hand-goederenliften (nu vervangen door één elektrische lift; de oude liften zijn verwijderd). Via de centrale galerijen (zie afb. 12), waarop de trappen en liften uitkomen worden aan weerszijden telkens vijftien kast-galerijen bereikt (afb. 13). Langs de gevels zijn 'kortsluitingen' aanwezig (zie afb. 11). De brandveiligheid is naar de toenmalige maatstaven maximaal (schappen van leiplaat, asbestverf, Münsters systeem etc). Tot de

14 ARA. Het hydraulisch systeem, schematisch weergegeven. Gas- en electromotor, pomp, accumulator en kranen bevinden zich in de machinekamer, de 'motoren' in het depot. Tekening E. J. Nusselder.

15 ARA. Bediening van de vouwluiken onder de middenlantaarn. Te zien is de drijf-as (zelf aangedreven door één der 'motoren') met daarop 2×2 kabelwielen voor de luikbeweging. Ter weerszijden van de kabelwielen kussenblokken met smeerpotten. Foto E. J. Nusselder.

16 Foto uit Rijksarchiefgebouwen in Nederland

luikbediening worden ingehaald of gevierd), die staan opgesteld in hermetisch afsluitbare compartimenten in de kasten op de begane grond van het depot. Het openen van de luiken geschiedt door water tot de 'motoren' toe te laten; sluiten vindt plaats door water te laten afvloeien en zo de druk te laten wegvallen (zie afb. 14 en 15; zie ook afb. 12).

Het gebouw wordt verlicht door stalen draairamen in de zijgevels en door een serie lantaarns boven de middengang en de dwarsgangen (deze laatste lantaarns verkeren niet meer in oorspronkelijke staat). De gevelramen van de lagere verdiepingen sorteren door de nabijheid van het belendende bebouwing weinig effect; de 'enge' situatie was overigens de voornaamste achtergrond bij het besluit het gebouw door stalen luiken en deuren braak- en brandvrij afsluitbaar te maken.

Tegenover de hoofdingang van het depot bevindt zich de vereiste extra uitgang. Deze fungeerde, gedurende de periode dat het oude gebouw aan het Plein nog de dienstruimten bevatte (tot 1903, ingebruikname dienstgebouw aan het Bleyenburg), als hoofdtoegang (zie afb. 16). Een eventuele uitbreiding (ook een der 'ideaal-eisen') kon geschieden door aanbouw van enkele traveeën aan de zijde van het oude gebouw (een uitbreiding heeft overigens nooit plaatsgevonden).

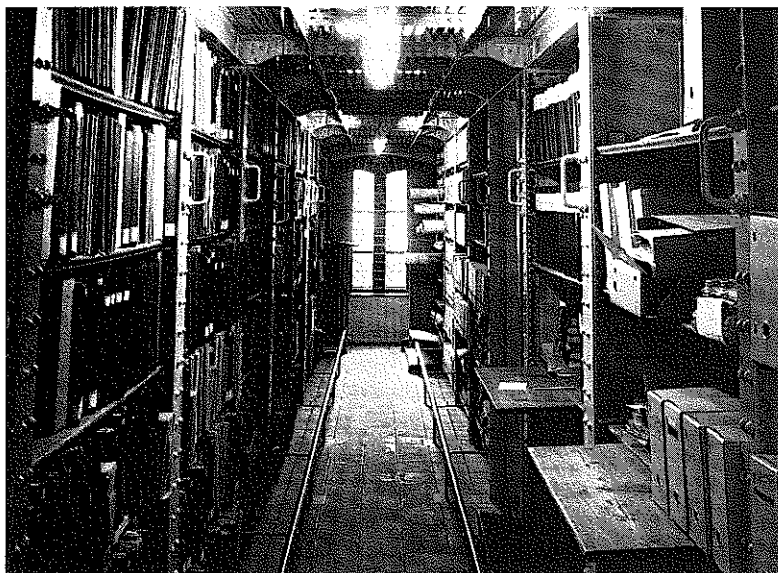
Bij zijn latere archief- en bibliotheekgebouwen heeft Van Lokhorst steeds teruggegrepen naar dit bouwplan, waarin hij, naar de toenmalige inzichten, tot bijzondere prestaties was gekomen.

1896 Bij paleis Noordeinde te Den Haag wordt door Hoeufft van Velsen, intendant der Koningin, het depot van het Koninklijk Huisarchief (KHA) gebouwd. Hij baseert zich daarbij onder meer op Van Lokhorsts rijksarchief in Den Bosch. Het depot is van beperkte omvang, gebouwd volgens het magazijnsysteem met roostervloeren etc. De kasten zijn voor een belangrijk deel van hout.

1897 Te Assen bouwt Van Lokhorst het nieuwe rijksarchief. Hij maakt daarbij in ruime mate gebruik van de door hem bij het ARA toegepaste technieken. Het depot (10 kasten, 3 verdiepingen) stond vrij achter het dienstgebouw (Münster-systeem); het inwendige vertoonde sterke gelijkenis met het ARA-depot (zie afb. 17). Het depot is in 1979 gesloopt om plaats te maken voor de huidige vervangende nieuwbouw.

1898 Te Groningen vindt onder Van Lokhorst uitbreiding plaats van het depot van de UB. Het oude gebouw van Schaap (1863) wordt daarbij grotendeels gehandhaafd. Ook hier greep Van Lokhorst terug naar het ARA; het gebouw is als het ware een schaalmodel van het grote voorbeeld. Ten behoeve van de nu plaatsvindende nieuwbouw voor de universiteit zal dit 'kleine broertje' in 1985 gesloopt worden (de lichtkappen waren in 1941 al vervangen door een gesloten plat).

1900 Door architect Logemann wordt aan de Mathenesserlaan in Rotterdam het gemeentearchief gebouwd. Logemann heeft over het ontwerp contact met Van Lokhorst (hij bezoekt onder andere het rijksarchief te Den Bosch en krijgt inzage in de ontwerpen van het ARA). Logemann brengt ook een bezoek aan

17 Voormalig depot van het rijksarchief te Assen (1897). Dwarsgang op de beganegrond. Let op roostervloer, Kluft met metaalgaas, opstapijzers en – eenvoudig gevormde – handgrepen.
Foto Rijksarchiefdienst.

Daarnaast is met name het depot van wetenschappelijke betekenis als voorbeeld van utiliteitsbouw, constructiewijzen en techniektoepassingen aan het einde van de vorige eeuw, een betekenis die door het bewaard zijn van nageenog alle oorspronkelijke bouwtekeningen nog extra gewicht krijgt.

Na zijn 'vingeroefeningen' op het gebied van de depot-bouw in Maastricht, Groningen en Den Bosch is Van Lokhorst, blijkens het ARA, meester in het genre. Dat hij zelf en anderen doorgaan op de 'Haagse weg' mag geen verbazing wekken: het concept, zoals dat bij het ARA-depot gestalte kreeg, is nog verscheidene jaren voor toepassing geschikt. Het is ook daarom dat er betrekkelijk veel vergelijkbare objecten zijn aan te wijzen; alle zijn echter van mindere omvang en vaak van mindere technische perfectie. Natuurlijk zijn er in binnen- en buitenland wegbereiders geweest (in Nederland met name het 'Witte gebouw' van de UB-Leiden uit 1875); het Haagse depot blijft echter een bijzondere plaats in de reeks innemen.

Noten

* De auteur, ir. E. J. Nusselder, is als bouwhistoricus verbonden aan het Bureau Rijksbouwmeester. Adres: Rijksgebouwendienst, Postbus 20952, 2500 EZ Den Haag, tel. (070) 61 42 21.

** Op verzoek van het bestuur van de VAN heeft de minister van wvc beschikt dat het voormali-

ge ARA-depot op de voorlopige monumentenlijst is geplaatst (volgens brief d.d. 19 juli 1985, nr. MMA/MO 1500).

1 *Handbuch der Architektur*, deel 4, band 6, afl. 4: *Archive und Bibliothek* (Darmstadt 1893).

Parijs (de *Bibliothèque Nationale*) en aan Münster (Staatsarchief); bij het Rotterdamse gebouw wordt het Münsters systeem ('kop-hals-romp') dan ook toegepast. In essentie bestaat het complex nog, echter het depot is inwendig drastisch gewijzigd; van de oorspronkelijke ijzerconstructie is weinig over.

1900 Eveneens te Rotterdam wordt bij het gerechtsgebouw een nieuw depot opgericht. Architect is Justitiebouwmeester Metzelaar. Metzelaar is kennelijk hardleers: dezelfde fouten die hij in Amsterdam maakte (Notarieel archief, ± 1890) herhaalt hij hier. Het gebouw bestaat nog; vergelijking met de dan gebruikelijke magazijnen gaat eigenlijk niet op.

1900 Door Van Lokhorst wordt een uitbreiding van het Groningse rijksarchief-depot gerealiseerd. Hij past daarbij zijn vertrouwde systeem toe. Zoals besproken bij de behandeling van het oude gedeelte (1881) is van de oorspronkelijke binnenstructuur niet veel over.

Naast de specifieke bibliotheek- en archiefdepots zijn er, met name door Van Lokhorst zelf als Rijksbouwkundige voor het onderwijs, verschillende gebouwen ontworpen die qua constructie enigszins vergelijkbaar zijn (ijzerconstructie, roostervloeren etc.) Nader beschouwd wijken deze gebouwen echter te veel af van het behandelde type om op deze plaats te worden besproken. Ter illustratie wordt een tweetal toch vermeld; het betreft twee gebouwen die van na de bouw van het ARA-depot dateren en die beide zijn ontworpen door Van Lokhorst.

1902 Spiritus-magazijn en magazijn voor grote zoogdieren van het museum voor Natuurlijke Historie, Rijksuniversiteit Leiden.

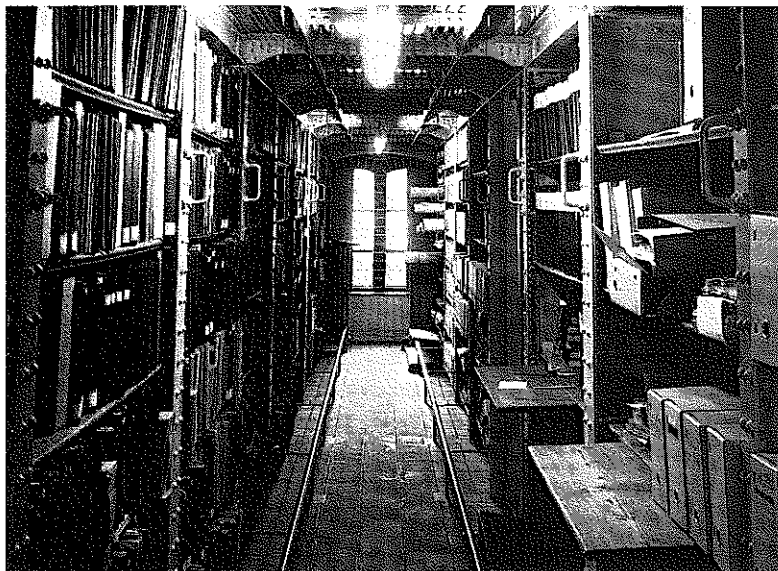
1903 Museum voor het Pathologisch Anatomisch Laboratorium, Rijksuniversiteit Groningen.

..... 5

Conclusie

Het voorgaande representatieve overzicht van Nederlandse depotgebouwen uit het eind van de 19e eeuw maakt duidelijk dat het ARA-depot een bijzondere plaats inneemt tussen de vergelijkbare objecten. Dat bijzondere is niet gelegen in de verschillende in het gebouw toegepaste technieken; het unieke wordt bepaald door de *schaal* waarop de toenmalige technische verworvenheden toepassing vonden en door de *combinatie* en *perfectie* van die techniektoepassingen. Bij alle andere genoemde gebouwen zijn op enkele of meerdere punten concessies gedaan die maakten dat het in Den Haag bereikte ideaal niet werd gehaald. Naast het feit dat het gebouw een belangrijke plaats inneemt binnen de 'familie' van laat-19e-eeuwse depotgebouwen, zijn er ook meer specifieke gronden aan te geven voor een hoge 'monumentenwaardering' van het complex en het depot daarbinnen.

Zo is daar het belang voor de geschiedenis van het archiefwezen in Nederland, samenhangend met het feit dat het hier de eerste formele behuizing van het Algemeen Rijksarchief betreft (vgl. *Monumentenwet* art. 1 sub *b* punt 3).

17 Voormalig depot van het rijksarchief te Assen (1897). Dwarsgang op de beganegrond. Let op roostervloer, Kluft met metaalgaas, opstapijzers en – eenvoudig gevormde – handgrepen.
Foto Rijksarchiefdienst.

Daarnaast is met name het depot van wetenschappelijke betekenis als voorbeeld van utiliteitsbouw, constructiewijzen en techniektoepassingen aan het einde van de vorige eeuw, een betekenis die door het bewaard zijn van nage-noeg alle oorspronkelijke bouwtekeningen nog extra gewicht krijgt.

Na zijn 'vingeroefeningen' op het gebied van de depot-bouw in Maastricht, Groningen en Den Bosch is Van Lokhorst, blijkens het ARA, meester in het genre. Dat hij zelf en anderen doorgaan op de 'Haagse weg' mag geen verba-zing wekken: het concept, zoals dat bij het ARA-depot gestalte kreeg, is nog verscheidene jaren voor toepassing geschikt. Het is ook daarom dat er betrek-kelijk veel vergelijkbare objecten zijn aan te wijzen; alle zijn echter van min-dere omvang en vaak van mindere technische perfectie. Natuurlijk zijn er in binnen- en buitenland wegbereiders geweest (in Nederland met name het 'Wit-te gebouw' van de UB-Leiden uit 1875); het Haagse depot blijft echter een bij-zondere plaats in de reeks innemen.

Noten

* De auteur, ir. E. J. Nusselder, is als bouwhisto-ricus verbonden aan het Bureau Rijksbouw-meester. Adres: Rijksgebouwendienst, Postbus 20952, 2500 EZ Den Haag, tel. (070) 61 42 21.

** Op verzoek van het bestuur van de VAN heeft de minister van wvc beschikt dat het voormali-

ge ARA-depot op de voorlopige monumenten-lijst is geplaatst (volgens brief d.d. 19 juli 1985, nr. MMA/MO 1500).

1 *Handbuch der Architektur*, deel 4, band 6, afl. 4: *Archive und Bibliothek* (Darmstadt 1893).

Bronnen en literatuur

- ARA, archief van het archief, archief van de opzichter, 1895 – 1905.
- RA Overijssel, archief van de Fa. Stork, Hengelo, inv. nrs. 570 – 571.
- Centrale Directie Rijksgebouwendienst, oud archief, correspondentie betreffende diverse rijksarchieven.
- Rijksgebouwendienst, directie 's-Gravenhage en omstreken, tekeningenarchief, tekeningen betreffende het ARA.
- GA 's-Gravenhage, archief van de gemeentelijke dienst bouw- en woningtoezicht, bestektekeningen van het ARA, 1895 – 1911.
- Academia Groningana 1614 – 1914. Gedenkboek bij het 300-jarig bestaan van de Universiteit* (Groningen 1914).
- S. GIEDIONS, *Raum, Zeit, Architectur* (Ravensburg 1965).
- E. J. NUSSELDER, *Beknopte inventarisatie van bouwtekeningen betreffende het voormalig archiefgebouw aan het Bleyenburg te Den Haag* (Rijksgebouwendienst, okt. 1982).
- E. J. NUSSELDER, *Bouwhistorische aantekening betreffende het voormalig rijksarchiefgebouw aan het Bleyenburg te 's-Gravenhage* (Rijksgebouwendienst, apr. 1983).
- E. J. NUSSELDER, *Bouwhistorisch onderzoek Plein 23, 's-Gravenhage* (Rijksgebouwendienst, febr. 1983).
- Rijksarchiefgebouwen in Nederland. Uitgave ter ere van jhr. Mr. V. E. L. de Stuers* (Haarlem 1900).
- Saxa Loquuntur. Feestbundel ter gelegenheid van het 25-jarig ambtsjubileum van J. van Lokhorst* (Nijmegen 1903).
- J. W. SCHAAP, 'Het nieuwe bibliotheekgebouw te Groningen', *Bouwkundige bijdragen* nr. 15 (1892) kol. 59 e.v.
- C. SCHADTLICH, *Das Eisen in der Architectur des 19. Jahrhunderts* (Weimar 1967).
- W. SCHLUSEN, *De hydraulische veiligheidsinrichtingen van het nieuwe Rijks Centraal Archiefgebouw, Jaarverslag KIVI* (1903).
- A. THOMPSON, *Library buildings of Britain and Europe*, Londen 1963.
- A. VAN DER VOORST, *De geschiedenis van het oude boekendepot van de UB* (Leiden, z.j.).
- R. WIEDER, *Afstudeerrapport betreffende de UB te Leiden* (TH Delft, 1983).
- Zie over Van Lokhorst ook *De Prins der geïllustreerde bladen* 2 (1902/03) 517-519, *De Wereldkroniek* 12 (1905/06), aflevering 23 februari 1906, en *De Opmerker, bouwkundig weekblad* 41 (1906), nr. 8.

..... Summary

The former building of the General State Archives and its importance for the construction of archival repositories at the end of the nineteenth century

In 1979 the General State Archives moved to a new building in the center of The Hague. The author, historian at the Bureau of the State Architect, investigated the historical and monumental value of the old building at Bleyenburg, which was built in the late nineteenth century. He stresses the unique character of the repository in the Netherlands and in Europe. In this connection he gives a survey of the archival and library repositories, which were built in the nineteenth century in the Netherlands and in Europe.